

Column

Commerciële wetenschapsbeoefening

Kiezen tussen anti-cyclisch schnabbelen en ondernemingsgewijze produktie

Jan van de Poel

Iedere acht tot tien jaar vindt er in Nederland een brede maatschappelijke discussie plaats over het bijklussen door het universitair personeel. De huidige fase van bezinning is de derde cyclus die ik heb meegemaakt in mijn carrière. Weliswaar is een steekproef van drie te klein voor verantwoord econometrisch onderzoek, maar we moeten en kunnen er wel iets over zeggen. Zo is het nu eenmaal met echte problemen. Op grond van onvoldoende gegevens moeten beslissingen genomen worden. Er wordt luid geroepen om interpretatie en actie, maar helaas kunnen we niet terugvallen op statistische analyses. Het schnabbelen door universitaire medewerkers is in dit licht zelfs een onbetekenend probleem; wat te denken van hongersnood, het milieu, de werkloosheid of de rentestand?

Eerst iets over de aanleiding, daarna zal ik proberen te verklaren waarom de kwestie zich cyclisch gedraagt en welke algemene kenmerken het proces heeft en tenslotte de moraal: wat moeten wij ervan vinden.

Deze keer is de aanleiding het vermoeden van wanbeheer aan de Erasmus Universiteit. Ik zal niet proberen de berichtgeving over deze zaak samen te vatten, maar het erop houden dat er zodanig elementaire fouten zijn gemaakt, dat geen enkele accountant nog in staat is formuleren te kiezen die de kerk in het midden van het dorp kunnen laten staan. Laten we eerlijk zijn,

hoe vlijtig en knap een docent ook mag zijn, als hij meer dan 24 uur per dag kan declareren, is er geen enkel controletechnisch doekje voor het bloeden meer over.

Na de negatieve publiciteit uit Rotterdam, is een proces van kritiek en bezinning op gang gekomen, waarbij ambtenaren op ministeries en universiteitsburelen alsmede een deel van de docenten, zich beraden op maatregelen die het kwaad in hun omgeving een halt toeroepen. Oude en nieuwe reglementen komen op tafel en de geur van inquisitie en ketterjacht hangt zwaar in de academische werkruimten. Al gauw blijkt de aanleiding slechts een 'topje van de ijsberg', nieuwe geruchten en schandalen worden in de openbaarheid gebracht, met andere woorden: de zaak is structureel.

Terugkijkend naar de twee vorige keren – omstreeks 1973/74 en 1981/82 – kunnen alvast twee conclusies worden getrokken: de fase van kritische bezinning vindt namelijk steeds plaats wanneer er:

- 1 socialisten op het departement van onderwijs en wetenschappen zitten;*
- 2 een conjuncturele neergang in de economie is.*

Prof. Dr. J.H.R. van de Poel is sinds 1990 financieel directeur bij N.V. Koninklijke Sphinx te Maastricht. Daarvoor was hij gewoon hoogleraar Bedrijfseconomie aan de Economische Faculteit van de Rijksuniversiteit Limburg. Nog steeds is hij als part-time hoogleraar verbonden aan die faculteit.

Aan deze voorwaarden is ook nu weer voldaan. De vraag of er een significante relatie gelegd kan worden tussen de twee genoemde voorwaarden, laat ik liever onbeantwoord, zeker omdat het causaliteitsaspect daarin tot veel meningsverschil kan leiden. Het zal dus wel weer een coïncidentie zijn, maar wel mooi een score van drie uit drie, dus geheel toevallig kan het niet zijn. We moeten niet verder gaan dan deze 'toevallige' omstandigheden op te vatten als mogelijke, noodzakelijke voorwaarden. Wezenlijker is echter, ons te richten op de markten waar diensten van wetenschappers worden verhandeld.

In de eerste plaats is er de markt voor volle universitaire banen: de markt voor full-time personeel met leidinggevende verantwoordelijkheden, laten we maar zeggen de markt voor gewone hoogleraren. Deze markt bestaat in feite uit vele kleinere deelmarkten die onderling weinig verband hebben, maar ze kunnen worden onderscheiden in twee soorten: er is een type deelmarkt waar de universiteit als vrager concurreert met het bedrijfsleven en er is een type deelmarkt waar dat niet zo is.

Voorbeelden van het eerste type zijn de markten voor natuurkundigen, bedrijfseconomen, juristen en accountants.

Voorbeelden van de tweede soort zijn de markten voor econometristen, archeologen, sociologen en linguïsten.

Eigenlijk is er nog een derde categorie waar alles in redelijke banen is geleid, namelijk de markt voor medische deskundigen. We hebben in onze analyse deze markt straks nodig als 'benchmark'.

De experts uit de eerste groep worden geconfronteerd met vraag naar hun diensten uit twee behoeften. Beide zijn cyclisch en deze twee cycli zijn onderling verbonden. De vraag van het bedrijfsleven naar jonge afgestudeerden is cyclisch en hangt ruwweg af van de mate waarin geïnvesteerd wordt in materiële activa en human capital, wat op zijn beurt weer afhangt van de resultaatontwikkeling. Als het goed gaat, vraagt men meer mensen tegen betere voorwaarden. Het duurt altijd even voordat de jonge mensen dit in de gaten hebben en daardoor is er een ver-

traagde reactie in de keuze van de studierichtingen. Het aanbod reageert vertraagd op vraagverandering, overigens mede omdat de 'draagtijd' van de universiteit minstens vier jaar is: de varkenscyclus dringt zich ter vergelijking aan ons op.

Tegelijkertijd en door dezelfde factoren veroorzaakt, is de vraag naar rijpere deskundigen ook gestegen en daarvoor heeft de voltijdse professor van de eerste groep, bijvoorbeeld in de bedrijfseconomie, het altijd zo druk als het aantal studenten toeneemt, want men wordt dan ook gevraagd meer te schnabbelen, terwijl het onderwijs ook al extra werk vraagt. Op beide fronten leidt dit tot een ijzersterke positie van de aanbieders van deze diensten. Universiteiten worden zeer coulant bij het afspreken van condities: men zoekt immers echte deskundigen en dat zijn nu eenmaal mensen die meer kunnen vragen dan hetgeen de door de overheid gereguleerde academie kan bieden.

Tegenover deze sterkte van de eerste categorie tijdens een opgaande fase van de conjunctuur, staat het risico van hoon en smaad in de neergaande. Tegen de tijd dat de vraag naar menselijk kapitaal daalt en de studentenaantallen naar beneden gaan, neemt ook de vraag naar schnabbelen af. Daardoor zijn de experts van de eerste groep zo kwetsbaar op het moment dat de conjuncturele neergang zich heeft gemanifesteerd. Dan alleen kunnen ze gepakt worden door de tweede groep en door de groep van politici en ambtenaren, die met z'n allen een gelegenheidscoalitie vormen die het beste kan worden aangeduid als de groep 'kiftelingen' die in een neergaande conjunctuur hun gram halen op die inhalige, hun theorievorming verwaarlozende schnabbelaars.

Ondertussen is er tijdens dit proces nog iets anders gebeurd. De kiftelingen hebben zich sterk gemaakt in het 'zuivere' onderzoek en zij scoren hoog op zelf bedachte publikatie- en citeerindices. Het gevolg is dat deze fundamentalisten – die zich toch al niet zo betrokken voelden bij het grootschalige onderwijs – zich gaan toeleggen op het bedenken van fraaie maar praktisch onbegrijpelijke, doch daarom niet minder belangrijke

vraagstukken. Zij hebben hun eigen cyclus en die komt van pas als er een neergang is bij de marktwaardigen. Door hun toedoen wordt de universiteit zich ineens weer bewust van het klassieke ideaal: het doen van stellige uitspraken over van alles en nog wat. De nadruk ligt op 'stellig'; toepasbaarheid of lering worden niet beoogd.

Op dat moment in de cyclus wordt duidelijk dat het spel gaat over de macht in de universiteit. De fundamentalisten claimen een monopolie op de uitdelingen die de overheid doet om het onderzoek te bevorderen en zij drukken de marktwaardigen in de hoek die ervoor moet zorgen dat het onderwijs kwantitatief op peil blijft om deze subsidies te kunnen rechtvaardigen. Het proces barst van het opportunisme. De fundamentalisten hebben tijdens de opgaande fase van de conjunctuur geen bezwaren tegen de zegenrijke arbeid van de marktwaardigen. De laatste groep vergeet weleens tijd en aandacht te besteden aan 'goed' onderzoek, maar wendt de steven als het tij keert. Helaas verzetten de fundamentalisten zich dan heftig, zodat het extra moeilijk wordt in goede harmonie de opgang teweeg te brengen. In het diepste dal van de conjunctuur, is de ene groep vrijwel alleen bezig met citeerindices, terwijl de andere groep gewassen en geschoren wordt door de ambtenaren die namens het hogere gezag meer instromende studenten eisen.

Cyclische marktprocessen blijven boeien, misschien omdat het zo gemakkelijk lijkt er een voordeel mee te behalen. Wat is er simpeler dan een varkensteelt, papierproductie of petrochemie? Gewoon anticyclisch investeren en men wordt rijkelijk beloond. De les die men daaruit zou kunnen trekken is dat er vooral geschnabbeld moet worden als het bedrijfsleven daar niet naar vraagt. Ook in het onderwijs moet anticyclisch worden opgetreden: als de studentenaantallen op het maximum zitten, wordt het tijd om in de kwaliteit van het onderwijs te investeren als ging het om een teruglopende business.

Eigenlijk moet het anti-cyclisch schnabbelen krachtig worden bevorderd door gerichte maatregelen van het ministerie. Denk aan de winterschilder, die kwam ook niet vanzelf. Wat een

geluk dat er mensen op ons departement zitten die weten hoe je zoiets moet aanpakken.

Helaas, niemand wenst zich anti-cyclisch te gedragen. Dat geldt niet alleen voor de boeren, maar ook voor de chemie en de papierindustrie. Als iedereen gaat investeren, doen wij het ook. Anders missen we de boot. Interventies en goed advies helpen niet. Een beetje bewindsman laat zich om die reden met deze zaken niet in. Een beetje minister van Onderwijs weet dat we langzaam maar zeker het punt naderen dat er een draagvlak ontstaat voor het terugtreden van de overheid in universitaire zaken. Natuurlijk, de overheid zal iets aan onderzoek, innovatie en nieuwe technologie moeten doen, maar dat kan door het in te kopen, daarvoor hoeft men niet zelf te beschikken over de productiecapaciteit. Het hoge doel van de emancipatie is immers bereikt. Iedere jongere met een beetje intelligentie gaat nu naar de universiteit. Afkomst en inkomenssituatie spelen geen rol meer. De Nederlandse maatschappij is zo ingericht dat er geen talenten meer verloren gaan. De talenten zelf gedragen zich inmiddels ook rationeel: zij laten hun eigen belang prevaleren en kiezen voor het hogere onderwijs vanwege de positieve kasstromen in de toekomst. Het is dus tijd voor ondernemerschap in het universitaire wereldje. Laat de academie maar resultaatverantwoordelijk worden.

Het schnabbelen wordt in de nieuwe commerciële bedeling geïncorporeerd in de beloningen die de autonome universiteit vaststelt. De aandelen van dergelijke instellingen worden vrij verhandeld op beurzen en onderhands in achterkamertjes. Coöperaties, maatschappen, besloten vennootschappen, belastingconstructies en alle andere zaken die in de moderne economie nu eenmaal noodzakelijk zijn om het hoofd boven water te houden, liggen in het verschiep. Dat is nog eens een bestuurshervorming. En het schnabbelen oude stijl is geheel verdwenen. Deskundigheid wordt gevraagd en aangeboden op markten. Ondernemende experts doen hun eigen strategische analyse en trachten toetredingsbelemmeringen op te werpen voor hun collega's. Dat doen ze nu ook al, maar het heet anders. De universiteit als ser-

vice-industrie is niet anders dan de accountancy, de reclamewereld of het hotelwezen. Studenten moeten een beroep doen op de kapitaalmarkt die de tucht handhaaft door de risico's te beheersen zoals zij dat ook doet met iedere jongere die een cafeetje of patatzaak wil beginnen (een alternatief voor de studiefinanciering zoals in het begin van de jaren zeventig al geopperd door de jonge Drees).

Nu de medische 'benchmark'. In de medische sector zijn de problemen redelijk onder controle. Het is normaal dat vele medische academici klinisch bezig zijn. Wie heeft er moeite mee dat de professor zich snijdend profileert? Wie zou de opleiding van artsen willen overlaten aan lieden

die niets anders doen dan wiskundige modellen maken van de werking van organen? Zou dat aan een economische faculteit, waar de meeste lezers van dit maandblad het best mee vertrouwd zijn, anders liggen? Is er in die faculteit geen behoefte aan klinisch werk? Zou het niet verstandig zijn te accepteren dat er hoogleraren zijn die praktisch werken weten te combineren met onderwijs en onderzoek? Is het erg dat sommigen van hen voor dat schaarse talent extra betaald worden? Waarom mag de arts dat wel? Zo'n economische faculteit is toch in feite al lang een 'business school' die zich net als zijn Amerikaanse evenknie gemakkelijk moet kunnen bedruipen uit de verkoopopbrengsten.